

ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE'NİN AVRUPA TOPLULUĞU'NA TAM ÜYELİK BAŞVURU SÜRECİ
TURKEY'S APPLICATION PROCESS FOR FULL MEMBERSHIP TO THE EUROPEAN COMMUNITY FROM THE PERSPECTIVE OF TURKISH FOREIGN POLICY IN ÖZAL'S PERIOD

Samet ZENGİNOĞLU*

Öz

Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri yarım yüzyılı geride bırakmıştır. Bu zaman zarfında, politik ya da ekonomik faktörler sebebiyle bazı dönemlerde sorunlar/krizler yaşanmış olsa da, temelde ilişkilerde bir süreklilik durumu söz konusu olmuştur. Bu süreklilik içerisinde, ilk başvurudan tam üyelik müzakerelerine uzanan bir ilerleme sürecinin olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, Türkiye-AB ilişkilerinde önemli bir adım atıldığı, temel kırılma noktalarından birisi olarak, tam üyelik başvuru sürecini göstermek mümkündür. Bu başvuru sürecini önemli kılan bir diğer husus ise, başvurunun, Türk siyasal hayatının ve Türk dış politikasının üzerinde tartışılan isimlerinden/aktörlerinden birisi olan Turgut Özal döneminde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Özal, ekonomi merkezli politika ile şekillendirilen ilişkiler ve çok-terafli dış politika inşası gibi konular çerçevesinde ekonomik ve politik perspektiften attığı adımlar, gerçekleştirdiği hamleler ve ortaya koyduğu söylemler ile (dış) politika adına da dikkat çekici izler bırakmıştır. Bu izler, şüphesiz, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na (AT) -bugünkü adı ile Avrupa Birliği'ne- yapılan tam üyelik başvurusunda da etkili olmuştur. Bu çalışmanın amacı, bu çerçevede bağlamında, ilişkilerdeki tarihsel derinliği ve sürekliliği dikkate alarak, Özal dönemi Türk dış politikasının ve Avrupa'ya olan bakışın temel parametrelerini ele alarak, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvuru sürecini analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği, Turgut Özal.

Abstract

Turkey-European Union (EU) relations have a history of half century. Though this process has involved problems/crises due to political or economic factors in some periods, there has been a continuity in the relations in essence. This continuity has included a process of progress from the first application to full membership negotiations. In this regard, one of the primary turning points in the Turkey-EU relations is the full membership application process with an important step taken. One point making this application process important is that it was launched in the period of Turgut Özal, who is one of the much-debated figures/actors within the context of Turkish political life and Turkish foreign policy. He left remarkable marks on Turkish (foreign) policy with his steps, moves, and discourses in economic and political fields within the framework of the relations shaped by economy-oriented policies and the construction of a multilateral foreign policy. These marks, undoubtedly, have influenced Turkey's application for full membership to the European Community (EC) -currently called European Union-. In this respect, the purpose of this study is to analyze Turkey's application process for full membership to the European Community by considering the historical depth and continuity of the relations and the basic parameters of the Turkish foreign policy and view of Europe in the period of Özal.

Keywords: Turkey, European Community, European Union, Turgut Özal.

I. GİRİŞ

Türkiye ile Avrupa ilişkilerinin tarihsel temellerini çok farklı bağlam ve süreçlerde değerlendirebilmek olasıdır. Gerek jeo-politik ve ekonomik, gerekse de sosyo-politik ilişkiler ve dinamikler geçmişten bugüne her iki taraf arasındaki ilgi ve ilişkilerde etkili olmuştur. Bu ilişkiler, dönem dönem hayranlık, dönem dönem de korku ve tehdit duygularını içermiştir. Buna rağmen, Türkiye-Avrupa ilişkilerinde genel bağlamda bir süreklilik boyutu hâkim olmuştur. Bu süreklilik, yakın dönemde 17. ve 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı-Avrupa ilişkileri açısından yeni bir bağlam ihtiva etmiştir. Bu muhteva, askeri ve hukuki alanlarda, eğitim ve politika alanlarında Avrupa'daki gelişmeleri dikkate alarak gerçekleştirilen reformları/yenilikleri içermiştir. Cumhuriyet'in kuruluşu ve sonrasındaki dönemde de bu boyut ve süreklilik var olmaya devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da inşa edilen bütünleşme hareketi, bugünkü adı ile Avrupa Birliği ile ilişkiler Türkiye'nin Avrupa ile olan ilişkilerinde yine bu bağlamda, ancak farklı bir eksende ilerlemektedir. Temelde, Türkiye'nin Birliğe üyeliğinin hedeflendiği bu ilerleyiş, yarım yüzyılı kapsayan bir süredir çeşitli kırılma noktaları yaşamıştır. Bu çalışma da bu kırılma noktalarından birisi olan tam üyelik başvuru sürecini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu başvuru, Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde

* Öğr. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, sametzinginoglu@gmail.com

gerçekleştirildiği için, çalışma, başvuru sürecini Özal'ın (dış) politika anlayışı çerçevesinde analiz ederek, dönemin Türk dış politikasına dair tartışmalara bir katkı sunma amacını da taşımaktadır.

Çalışmanın iki temel savı bulunmaktadır. Birincisi, her ne kadar her iki taraf arasındaki ilişkiler, istikrarsız ve inişli-çıkışlı bir seyir takip etse de, bu başvuru süreci ilişkilerin sürekliliği bağlamında yeni bir adım, yeni bir hamle olarak değerlendirilmelidir. İkinci olarak ise, elbette bu başvurunun Özal dönemi dış politika anlayışı ile doğrudan ilgisi ve ilişkisi bulunmaktadır. Bu noktada, çok-terafli dış politika ve ekonomi merkezli politika anlayışı, başvurunun temel parametreleri arasında yer almaktadır. Bu genel çerçeve dâhilinde, çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk olarak, tam üyelik başvuru süreci öncesine dair genel bir tablo ortaya konulmuştur. Bu noktada, ortak üyelik başvurusu ve sonrasında gelişmeler değerlendirilmiştir. İkinci olarak, Turgut Özal'ın politikaya, dış politikaya ve özelde de Avrupa'ya bakışı ele alınmış ve bu bakışı şekillendiren temel faktörler analiz edilmiştir. Üçüncü ve son olarak ise, Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvuru süreci ve sonrasında yaşanan gelişmeler ortaya konulmuştur.

II. TAM ÜYELİK BAŞVURUSU ÖNCESİ TÜRKİYE İLE AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye'nin batılılaşma/çağdaşlaşma/modernleşme sürecini, Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) Antlaşmalarına kadar irdeleyebilmek mümkündür. Bu süreç, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından, yeni bir boyut kazanmıştır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana, bir bakıma, ifade edilen sürecin süreklilik bağlamında halen devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. II. Dünya Savaşı'nın ardından, Türkiye gerek Avrupa Konseyi, gerekse de NATO gibi kurumlara üye olmuş ve bu süreç kurumsal intibak ve işbirliği ile devam etmiştir. Politika ve güvenlik temelinde atılan bu adımların ardından, ekonomik perspektifte de Türkiye, Avrupa'daki Paris Antlaşması (1951) ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) ve Roma Antlaşmaları (1957) ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun (AAET/EURATOM) kurulması ile başlayan bu bütünleşme hareketine dâhil olma amacını taşımıştır.

Türkiye, bu noktada 31 Temmuz 1959 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) ortak üyelik başvurusunda bulunmuştur. Genel amaç haricinde, daha özelde bu başvurunun hangi faktörler sebebiyle yapılmış olduğuna bakıldığında, dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in üç amacından söz etmek mümkündür: (a) Ekonomik ve mali olarak sıkıntıya girmiş olan Menderes Türkiye'sine ABD ve IMF'ye alternatif bir dış yardım ve ticaret ortağı bulmak. Menderes'in 1958'de IMF ile yapılan ilk standby anlaşması sonrasında Sovyetler Birliği'nden bile kredi alma düşüncesi içinde olduğu bilinmektedir, işte bu noktada AET yeni bir alternatif olabilecektir. (b) ABD ile zayıflayan Batı bağlantısını AET ile güçlendirme gayreti. (c) Haziran 1959'da AET'ye müracaat yapmış olan Yunanistan'ı izlemek ve onun özellikle Kıbrıs konusunda Avrupa'yı Türkiye aleyhine kullanmasını önlemek (Gözen, 2008, 211; Ahmad, 2010, 204). Başvuru sürecinin ardından, Türkiye'nin ileri bir tarihte tam üye olabilmesi için öncelikle hazır hale gelmesi gerekmiştir. Bunun için de bulunan formül "ortaklık" ilişkisi kurmak olmuştur. 12 Eylül 1963'de imzalanan ve 1 Ocak 1964'te yürürlüğe giren Ankara Antlaşması, Türkiye'nin "ortak üye" olarak başlamasını ve üç aşamalı bir süreç sonunda tam üye olmasını öngörmüştür (Gözen, 2008, 212; Ülger, 2008, 177) Bu antlaşma aynı zamanda, Türkiye'nin AET'ye ne zaman katılacağını da düzenlemiştir. Burada üç aşamalı bir süreç öngörülmüştür: "hazırlık dönemi", "geçiş dönemi" ve "nihai dönem". Ankara Anlaşması ile 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol arası dönem "hazırlık dönemi"ni ifade etmiştir. Bu dönemde Topluluk, Türkiye'ye ticari kolaylıklar sağlamış, mali yardımlar yapmış, krediler vermiştir. 1973 yılından Gümrük Birliği'ne (1996) uzanan süreç ise "geçiş dönemi"ni ifade etmiştir (Dura ve Atik, 2000, 215). Türkiye, Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'ün öngördüğü gümrük indirimlerini 1976 yılına kadar yerine getirmiştir. Fakat 1976 yılından itibaren Türkiye bu indirimleri askıya almıştır. Bunun sebepleri, bir ölçüde 1970'lerin ikinci yarısında Türkiye ekonomisinde yaşanan güçlükler ile siyasi istikrarsızlık olmuştur (Paksoy vd, 2011, 63).

12 Eylül 1980'deki askeri darbenin ardından ise ilişkiler çok daha farklı bir zemine oturmuştur. Fotoğrafın genel kısmında bu darbe, Avrupa'nın büyük tepkisini çekmiştir (Gözen, 2008, 216). Daha yakından bakıldığında, 12 Eylül darbesi karşısında Avrupa Topluluğu içinde iki farklı eğilim söz konusu olmuştur. Fransa, Hollanda ve Danimarka'nın öncülüğünü yaptığı birinci grup, 12 Eylül'den dolayı Türkiye ile ilişkilerin askıya alınmasını istemiştir. Almanya ile İngiltere'nin öncülüğünü yaptığı ikinci grup ise, Türkiye ile ilişkilerin olduğu gibi sürdürülmesinden yana olmuştur (Tuncer, 2015, 118). Buna karşın Türkiye'nin Avrupa'dan vazgeçmek gibi bir niyetinin olmadığı müşahede edilmiştir. Buna göre, darbenin ardından Orgeneral Kenan Evren, Türkiye'nin "AT, Avrupa Konseyi ve demokratik ülkelerin üyesi bulunduğu diğer kuruluşlarla" mevcut anlaşmalar çerçevesinde ilişkileri yürüteceğini vurgulamıştır (Erhan ve Arat, 2009, 83). Fakat kısa vadede, Topluluğun olumlu bir yaklaşımı benimsediğini söylemek yanlış

olacaktır. Zira Avrupa Parlamentosu, 10 Nisan 1981’de kabul ettiği karar tasarısı uyarınca, Türkiye yönetiminin 12 Eylül öncesinde var olan demokratik kurumları iki ay içerisinde yeniden oluşturamaması durumunda, Avrupa Topluluğu ile kurulan ortaklık rejiminin askıya alınmasını Türkiye-AT Ortaklık Konseyi’nden istemiştir. Ayrıca 4 Kasım 1981’de de Parlamento, 1982-1986 dönemini kapsayan 4. Mali Protokol’ün askıya alınması yönünde bir kararı kabul etmiştir. (Tuncer, 2015, 119-120) Nitekim Türkiye-AT ilişkileri askıya alınmış, 1983-1986 yılları arasında Ortaklık Konseyi toplantılarının yapılmasına ara verilmiştir (Gözen, 2008, 217).

III. TURGUT ÖZAL’IN (DIŞ) POLİTİKAYA VE AVRUPA’YA BAKIŞI

Turgut Özal, Elektrik İşleri Etüd İdare Genel Müdür Yardımcılığından, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına, Başbakanlık Müsteşarlığından, Dünya Bankası Sanayi Dairesi’ndeki Özel Danışmanlığa ve Başbakan Yardımcılığına değin devlet ve bürokrasinin birçok kademesinde bulunmuş ve 1983-1989 yılları arasında Başbakanlık, 1989’dan 1993 yılındaki vefatına kadarki dönemde de Cumhurbaşkanlığı makamında yer almıştır (Zariç, 2017, 44-46; Özal’ın hayatı için ayrıca bkz. Özdemir, 2014, 17 vd.). Özellikle hem Başbakanlık hem de Cumhurbaşkanlığı dönemlerinde, gerek iç politika gerekse de dış politikadaki tutum, tavır ve hamleleri ile Türk siyasal hayatının üzerinde konuşulan/tartışılan liderlerinden birisi olmuştur. Örneğin, dış politika uygulamaları noktasında, kişisel özelliklerini çok kullanması nedeniyle “alışılmış lider” tipinin dışına çıkan bir lider olarak değerlendirilmiş ve bu durumdan dolayı da kimi zaman eleştirilmiş, kimi zaman da takdir edilmiştir (Dündar, 2016, 4). Bu bağlamda, Özal’ın bürokrasiye bakışının, bu yöndeki eleştiri ve takdirlerin odak noktalarından birisini oluşturduğu düşünülmektedir. Zira Özal, hem Başbakanlığı, hem de Cumhurbaşkanlığı döneminde, Türk siyasal sisteminin 1982 Anayasası’nda belirtilmiş olan şekliyle bir görev dağılımı ve işbölümüne fazla önem vermemiştir. Bürokrasinin içinden gelmiş bir siyasetçi olması sebebiyle, bürokratik sistemin yavaş ve hantal işleyen mekanizmasına bağlı kalmamaya çalışmıştır (Gözen, 2009, 74). Çünkü O’na göre etkili ve verimli bir netice ya da sonucun elde edilebilmesi için gereken politikanın hızlı bir biçimde şekillendirilmesi gerekmiştir. Güldemir’e göre de (1992, 106) Özal, bürokrasiden fazla hoşlanmamıştır. “Dış politikanın, mevcut düzenin sürmesinden başka bir şey düşünemeyen bürokratlara bırakılmaması gerektiği” kanısında olmuştur. Bürokrasinin “kendi etki alanını genişletmek için yarattığı formalitelerin, iş bitirmeyi” engellediğini düşünmüştür. Bir başka eleştirel görüş açısından; Özal, devlete bürokratik kalıpların dışında yaklaşmıştır. Bununla birlikte, devleti devlet yapan belirli hukuk kurallarının bağlayıcılığından hoşlanmadığı, hemen her fırsatta onlardan kurtulmak istediği düşünülmüştür (Cemal, 2013, 90). Lakin bu perspektifi olumsuz manada değerlendirmemek gerektiği, aksine bu yöndeki bir liderlik vasfının olumlu yönlere de sahip olduğu kanaati de söz konusudur. Buna göre, Özal, iç ve dış politikada faydacı (pragmatik) ve fırsatçı (oportünist) bir yaklaşım sergileyerek liderliğini devam ettirmek ve belirlediği hedeflere ulaşmak maksadıyla iç ve dış güçler arasındaki dengeleri sağlamaya yönelik politikalar izlemiştir (Ataman, 2003b, 125).

Özal dönemi Türk dış politikasına bakıldığında, dış politikada kişisel özelliklerin etkisi, ekonominin ağırlığı, aktif dış politika anlayışı ve dünyaya açılarak Batı’ya önem verilmesi ön plana unsurlar olarak dikkat çekmektedirler (Dündar, 2016, 4). Birincisi, kişisel özellikler açısından, Özal’ın dış politika yapımını elinde tutmak (Gözen, 2009, 76) amacında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla yukarıda bürokrasiye olan bakışı açısından da ifade edilmiş olduğu üzere Özal, geleneksel Türk dış politikası ilkelerine meydan okuyan bir özelliğe sahip olmuştur (Gözen, 2009, 95). İkinci olarak, “ekonomi” konusu, Özal’ın politika anlayışının temel parametrelerinden birisini teşkil etmiştir. Özellikle neo-liberal bir yaklaşımla hazırlanmış bir program olan 24 Ocak Kararları (Karluk, 2009, 418), serbest piyasa koşullarında dışa açılmayı öngörmüş/hedeflemiştir (Alpay ve Alkin, 2017, 157 vd.). Özal’ın etkisinin göz ardı edilemeyeceği bu kararlar, Özal dönemi Türk dış politikasında da ekonomik alanda liberal merkezli bir dış politika inşasını ortaya çıkarmıştır (Daban, 2017, 85). Zira Başbakanlığı döneminde Turgut Özal’ın önceliği “ekonomi” olmuş ve Özal dış politikanın, ekonomik temellerden hareket edilerek belirlenmesi gerektiğini savunmuştur (Tuncer, 2015, 33). Gözen’e göre de (2009, 77) Özal, Türk dış politikasında, ekonomik konuların siyasi konulardan daha önemli ve öncelikli olduğu bir çizgide yürütülmesini tercih etmiştir. Nitekim Avrupa’ya olan bakışında da bu temel ayrımı görmek mümkündür. Buna göre, Özal topluluğa üyeliği Batıcılık politikasından çok ulusal çıkarlardan, özellikle de “ekonomik” çıkardan dolayı istemiştir (Akçay, 2016, 47). Bu durumun bir diğer yansıması olarak da o dönemde Avrupa merkezli liberal politikaların yükselişi gösterilebilir. Zira Özal programının en ayırt edici özelliği, Ronald Reagan ve Margaret Thatcher’inkine benzer şekilde liberal ekonomiye sarılması olmuştur. Bu perspektif, ekonomide büyüme sağlamak ve Türkiye’nin dış borç açıklarını kapatmak noktasında etkili olmuş ve zamanının liderleriyle önemli ideolojik bağların kurulmasını sağlamıştır (Hale, 2003, 171). Üçüncü olarak, aktif dış politika açısından bakıldığında, Özal’ın çok-terafli bir dış politika izleme adına çeşitli hamleler

gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda, tek taraflı (Batı) olan bağımlı bir ilişki ağından karşılıklı bağımlı ve karşılıklı çıkar ilişkilerine dayanan, Batı ile bağları koparmadan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Doğu Avrupa ve İslam ülkeleri ile sıkı ilişkiler başlatan bir politik anlayış benimsenmiştir (Ataman, 2003a, 53). Orta Asya ve Kafkasya ile geliştirilen ilişkiler ile birlikte özellikle Ortadoğu açısından, çok-taraflı dış politika anlayışı çerçevesinde İslam dünyası ile ekonomik, ticari ve siyasi bağlantılar da geliştirilmiştir. Örneğin, 1980'lerdeki bu çok-taraflı politikada İslam Konferansı Örgütü'ne üst seviyede ve yoğun şekilde katılım sağlanmıştır ve bu yakınlaşmanın mimarlarından birinin Turgut Özal olduğu açıktır (Gözen, 2009, 72). Bununla birlikte Körfez Savaşı sürecindeki diploması trafiğini ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi girişimleri de ayrıca eklemek gerekmektedir. Dördüncü ve son olarak Batı ile olan ilişkilere gelindiğinde, Özal dönemi Avrupa ile olan ilişkilerde ilerleme, duraklama ve bazen de gerileme süreçlerinin söz konusu olduğu belirtilebilir.

Sander'e göre (2013, 153) Türk dış politikasının, uluslararası sistemdeki değişikliklere direnen iki temel amacının olduğunun belirtilmelidir. Bu amaçlardan birisi, Araplar arasındaki anlaşmazlıklara taraf olmayıp, bölge ülkeleriyle ikili ilişkileri geliştirme yoluyla, Ortadoğu bölgesinde statükoyu ve istikrarı korumaya çalışmak; diğeri ise ekonomik kalkınma ve Batılılaşma yoluyla Avrupa uluslar topluluğunun bir üyesi olmaktır. İlk amacın Özal döneminde ne kadar başarılı bir biçimde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği, dönemin de bölgesel ve küresel şartları itibarıyla tartışmaya açık olsa da, ikinci amaç açısından belirgin söylem ve hamlelerin ortaya konmuş olduğunu ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte bu ikinci amaç çerçevesinde "ekonomi" yine vurgulanan bir husus olmuştur.

Özal dönemi, Türkiye-Avrupa (Topluluğu) ilişkilerine daha yakından bakıldığında Türkiye'nin 1980'de başlattığı ihracata dayalı ekonomik büyüme stratejisini ve Batı ülkelerine dönük tarım ihracatının karşılaştığı engelleri göz önünde bulunduran Özal'ın, bu stratejinin başarıya ulaşması ve engellerin kaldırılması için Türkiye'nin mutlaka AT'ye tam üye olması gerektiğini düşündüğü (Gözen, 2009, 85) belirtilmektedir. Belki de bu açıdan Özal'ın Batı'yı ya da Batıcılığı bir amaç olarak değil, ancak bir araç olarak tercih etmiş olduğu ifade edilmektedir (Ataman, 2003a, 53). Her iki ihtimal dâhilinde de Özal dönemi Türk dış politikasının Topluluğa üyelik amacı net biçimde ortaya konmuştur. Örneğin, Anavatan Partisi (ANAP) Hükümetinin programında bir yandan Türkiye'nin AT ile ilişkilerinde asıl hedefin tam üyelik olduğu vurgulanmış, diğer yandan da bütünleşme sürecinin tüm aşamalarında karşılıklı çıkarların dengelenmesinin esas alınacağı belirtilmiştir (Erhan ve Arat, 2009, 89).

Bu temel gayeye karşın, Özal başkanlığındaki hükümetin ilk yıllarında, Topluluğa yönelik istikrarlı bir politikanın yürütülmüş olduğunu söylemek güçtür (Karabulut, 2007, 142). Bu durumun dâhili ve harici nedenleri bulunmaktadır. Dâhili nedenler açısından, askeri bir müdahaleyi geride bırakmış olan Türkiye'ye karşı, Topluluğun kısa zaman içerisinde olumlu bir yaklaşımının söz konusu olmadığı görülmüştür. Harici nedenler açısından ise, Soğuk Savaş döneminin çözülmeye başladığı bir süreçte bölgesel ve küresel ilişkiler yeniden şekil almaya başlamıştır. Bu makro faktörlerin haricinde, daha özelden konuya yaklaşıldığında, Türkiye-AT ilişkileri iki önemli sorun sebebiyle normalleşme sürecine geçememiştir. Bu sorunlardan biri, Yunanistan'ın, Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkilerinin önüne set çekmesi; ikincisi ise, Federal Almanya ile yaşanan Türk işçilerinin serbest dolaşımı konusundaki anlaşmazlık olmuştur (Tuncer, 2015, 120-121). Bütün bu güçlükler karşın bir sonraki başlıkta değerlendirilecek olan tam üyelik başvurusu gerçekleştirilecek ve ilişkiler yeni bir boyut kazanacaktır. Bu boyuta geçmeden evvel Özal'ın Avrupa'ya olan bakışına dair görüş ve eleştiriler belirtilmelidir. Bir kere, ekonomi unsurunun haricinde, bizatihi Özal'ın kaleme alıp almadığı tartışmalı olsa da *Turkey in Europe and Europe in Turkey* adlı eserde tarihsel ve kültürel bağlara ve unsurlara yapılan vurgu dikkat çekicidir (Özal, 1991). Ayrıca Özal'ın Avrupa'ya bakışını salt Batıcılık politikası ile izah etmek de mümkün görünmemektedir. Zira bu bağlamda Özal, devlet ve toplum olarak Batı'nın ulaştığı uygarlık düzeyine kendi öz değerleriyle, tarihi ve kültürel mirasıyla varmanın gerekli olduğunu dile getirmiştir (Ataman, 2003b, 127). Aynı zamanda Avrupa'ya ihtiyatla da yaklaşmıştır. Avrupa ile ilişkilerin hiçbir zaman çok rahat olmayacağını gördüğü gibi, Avrupasız bir Türkiye ve Türkiyesiz bir Avrupa olmayacağını da görmüştür (Güner, 2003). Bir başka tartışma açısından ise, bazılarına göre Özal, Türkiye'nin Batılılaşmasını aşındırmaya ve Batı'dan koparak İslam dünyasına yaklaştırmaya çalışmıştır (Gözen, 2009, 72). Lakin bu yöndeki görüşler, çok-taraflı politika perspektifinden cevaplandırılmalıdır. Çünkü Özal, Türkiye'nin Batılılaşmasını, onun İslam geleneğinden ve dokusundan ayrı ve farklı bir gelişme olarak düşünmemiştir, bilakis onları bir potada eritmeyi planlamıştır (Gözen, 2009, 81). Hatta yine çok-taraflı politika kapsamında, Ataman'a göre (2003a, 50) Özal, bir taraftan Doğu'ya yönelmekle Türkiye'nin Batı'ya olan bağımlılığını azaltmaya çalışırken, diğer taraftan da Avrupa ile ilişkileri geliştirerek de Türkiye'nin NATO ve Amerika'ya olan bağımlılığını azaltmaya çalışmıştır.

IV. TOPLULUĞA TAM ÜYELİK BAŞVURU SÜRECİ VE SONRASI

12 Eylül askeri müdahalesinin ardından, 5 Haziran 1981 tarihinde Brüksel’de toplanan Ortaklık Konseyi toplantısında Türkiye, ülkede demokrasiye döndükten sonra tam üyelik başvurusunda bulunacağını AT’ye resmen bildirmişti (Erhan ve Arat, 2009, 86). Yukarıda da arz ve izah edildiği üzere, Özal da AT ile olan ilişkilerin geliştirilmesi/ilerletilmesi noktasında benzer görüşe sahipti. Fakat ilişkilerin kısa vadede sağlıklı bir zemine oturması için bazı engeller ve sorunlar ortaya çıkmıştır. Özal, Aralık 1983 seçimlerini kazandığında ilişkilerin askıya alındığı ve Yunanistan’ın üye olduğu bir AT ile karşı karşıya kalmıştır. Buna karşın, Özal bu döngüyü kırmak amacını taşımıştır. Bunun için ilk olarak 1 Aralık 1984’te Türkiye’nin AT’ye tam üye olarak başvurusu gerektiğini açıklamış ve bu bağlamda üyelik başvurusunu normalleştirecek bir zemin hazırlamaya başlamıştır. (Balci, 2013, 189; Karabulut, 2007, 144). Özal’a göre, AT ile ilişkiler sürekli kan kaybetmekte olduğu için, bu acil durum karşısında normal zamanlardakinden farklı bir tutum takınmak, yeni bir hamle geliştirmek gerekmiştir. Çünkü ölmekte olduğu düşünülen Türkiye-AT ilişkilerinin ancak bir şok tedavi ile tekrar hayata döndürülmesi gerekmiştir (Erhan ve Arat, 2009, 90 vd.). İşte bu yeni hamle, tam üyelik başvurusu olacaktır. Ancak başvuru süreci öncesinde bir diğer gelişme olarak, Türkiye-AT Ortaklık Konseyi’nin, 12 Eylül’den sonraki ilk toplantısını 16 Eylül 1986’da Brüksel’de yapabildiği not düşülmelidir. Her ne kadar, bu toplantı ile Türkiye-AT ilişkileri yeniden harekete geçirilmiş olsa da, işçilerin serbest dolaşımı ve 4. Mali Protokol’ün serbest bırakılması gibi ciddi sorunlar ele alınmamıştır (Tuncer, 2015, 121).

Bu gelişmelerle birlikte, 1984 yılındaki tam üyelik başvurusunun gerekliliği söylemi, 1987 yılının Nisan ayında pratiğe aktarılmıştır. Özellikle bir kez daha vurgulamak gerekirse, Çalış’a göre (2004, 223), bu başvuru, Özal’ın pragmatist kişiliğine ve liberal yaklaşımlarına uygundur. Başvuru noktasında, dönemin Devlet Bakanı Ali Bozer, planlandığı gibi 14 Nisan 1987’de, Türkiye’nin AT’ye tam üyelik başvurusunu içeren mektubu AT Konseyi Dönem Başkanı Belçika Dışişleri Bakanı Leo Tindemas’a vermiştir. Bu başvuru, Paris Antlaşması’nın 98. maddesine göre AKÇT’ye, Euratom Antlaşması’nın 209. maddesine göre AAET’ye ve Roma Antlaşması’nın 237. maddesi uyarınca AET’ye yapılmıştır. (Erhan ve Arat, 2009, 95). Bu başvuru, daha öncekilerden farklı olarak Türkiye’yi bu hedefe ulaştırmak için Batılı değerlere uygun köklü reformlar yapılması konusunda ciddi bir taahhüt altına almıştır (Gözen, 2009, 81). Başvurunun, gerek resmi/hukuki açıdan gerekse ekonomik/siyasi açıdan zamanlamasının doğru olmadığı düşünülmektedir (Gözen, 2008, 217). Ancak ilişkilerin geliştirilmesi ve ilerletilmesi için bu hamle kaçınılmaz olarak görülmüştür. Bu sayede, bir yandan Türkiye’nin demokratikleşme sürecinin hızlandırılması, diğer yandan da AT ile ekonomik ve siyasi ilişkilerin yakınlaştırılması hedeflenmiştir. Elbette bir de ekonomik hedeflerin haricinde, siyasi olarak ABD bağımlılığına karşı bir dengeleme stratejisi olarak da benimsenmiştir (Ataman, 2003a, 57).

Başvuruya cevaben, 18 Aralık 1989’da AT Komisyonu görüşünü açıklamıştır. “Avrupa Topluluğu’nun Türkiye’nin Başvurusuna İlişkin Görüşü” başlıklı raporda, Türkiye’nin AB’ye üye olabilecek bir ülke olduğu belirtilmiş, fakat bunun gerçekleşebilmesi için bir tarih verilemeyeceğini duyurulmuştur (Vardar, 2004, 448). Dolayısıyla rapor, özü itibarıyla Konsey’e Türkiye’nin başvurusunun şimdilik askıya alınmasını önermiştir (Erhan ve Arat, 2009, 99). AT Komisyonu Türkiye Masası Şefi Eberhard Rhein tarafından hazırlanan raporda, Türkiye’nin tam üyelik başvurusu reddedilmemiş; lakin bu başvurunun, Avrupa Topluluğu’nun tek bir siyasal birlik haline geleceği 1993 yılından sonra yeniden ele alınabileceği belirtilmiştir (Tuncer, 2015, 124-125). Cevabın, esasında olumsuz olarak değerlendirilebileceği (Keyman ve Öniş, 2007, 84) bu rapor kapsamında sorun olarak dört sebep dikkat çekmiştir. Buna göre; (a) Türkiye’nin demokrasi, insan hakları ve azınlıklar konularındaki problemleri devam etmektedir. (b) Türkiye ekonomisi AT standartlarına sahip değildir. (c) Yunanistan ile Kıbrıs ve Ege sorunları devam etmektedir. (d) AT’nin kendi iç düzeni yeni bir tam üyeyi kabul edecek kapasiteye sahip değildir (Gözen, 2008, 217). Bu hususların haricinde Karluk da (2007, 478) güçlük oluşturan diğer konuları şu şekilde aktarmıştır: (a) Tarım alanında olduğu kadar sanayi sektöründe de Topluluk ile olan yapısal farklılıklar. (b) Sanayide yüksek koruma oranları. (c) 1989 yılında artış gösteren makroekonomik dengesizlikler. (d) Türkiye ile Topluluklar arasındaki kalkınma düzeyi farkının büyüklüğü. Nihai noktada, bu genel çerçevede dâhilinde Komisyon, Türkiye-AT ilişkilerinin geleceğinin dört nokta etrafında şekillenmesi gerektiğinin de altını çizmiş, gümrük birliğinin tamamlanması, mali işbirliğinin canlandırılması, sanayi ve teknolojik işbirliğinin geliştirilmesi ve siyasal ve kültürel bağların geliştirilmesi alanlarında taraflarca çalışmalar yürütülmesini önermiştir (Erhan ve Arat, 2009, 101).

V. SONUÇ

Türkiye ile Avrupa’daki bütünleşme hareketi (AET/AT/AB) arasındaki ilişkilerin 31 Temmuz 1959’daki ilk başvurusunun ardından çok istikrarlı bir seyir takip etmiş olduğunu belirtmek mümkün değildir. Özellikle askeri müdahaleler ve Türkiye’deki istikrarsız ekonomik ve politik yapı bu durumu etkileyen hususlar arasında yer almışlardır. Türkiye dâhilindeki bu hususlar haricinde, Topluluğun Türkiye’ye

yönelik politik ve sosyo-kültürel temelde var olduğu düşünülen önyargılarının da ilişkilerin inişli-çıkışlı seyrinde belirleyici olduğu söylenebilirse de bu konunun, başka bir çalışmanın müstakil sorunsalı olacağı düşünülmektedir. Çalışma özelinde bakıldığında, bu istikrarsız ilerleyişin 12 Eylül ve sonrasında da devam ettiği görülmüştür. Buna karşın, Turgut Özal'ın Başbakan olarak Türk siyasal hayatında yer almasıyla birlikte, bu dönemde ilişkilerin normal ve olağan bir güzergâhı takip etmesi için atılan adımlar ve gerçekleştirilen hamleler dikkat çekmiştir.

Özal dönemi Türk dış politikasında Avrupa ile olan ilişkiler; ekonomi, Yunanistan'ın üyeliği, Avrupa ile ABD'yi dengeleme politikası ve çok-taraflı dış politika hedefi gibi faktörler çerçevesinde şekillenmiştir. Her ne kadar tam üyelik başvurusunu müteakiben, bu üyeliğin gerçekleşmesi adına Topluluk nazarında belirgin adımlar atılmamış olsa da ve hatta Komisyon'un Aralık 1989 tarihli raporu da olumsuz bir içeriğe sahip olsa da, yine de Türkiye'nin istediğini elde etmiş olduğunu söylemek çok yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Çünkü bu başvuru için uygun zamanda ve zeminde olunmadığı bilinmektedir. Lakin ilişkileri yeniden canlandırmak ve yukarıda ifade edildiği üzere ilişkilere bir şok tedavi uygulama amacı taşınmıştır. Dolayısıyla bu noktada, atılan adımın görece bir başarıya sahip olduğu düşünülmektedir.

Özal sonrası Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine kısaca bakıldığında ise önceki dönemlere nazaran olağanüstü bir ilerlemenin olduğunu ve hatta ilişkilerin normal bir seviyede seyir takip etmiş olduğunu söylemek mümkün değildir. Özal sonrası ilişkilerde Gümrük Birliği Kararı (1996) gibi bir kırılma noktası yaşanmış olsa da bu husus çerçevesinde her iki taraftan da eleştiriler ve memnuniyetsizlikler yükselmiştir. Bununla birlikte, bu nokta, tam üyelik için Türkiye perspektifinden büyük bir adım olarak kabul edilmiştir. Ancak 1997 yılındaki Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke ilan edilmemiş olması ve hatta Merkezi Doğu Avrupa ülkelerinin bu bağlamda ön planda yer almış olması, büyük bir hayal kırıklığı yaşatmıştır. 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi'nde ise "aday ülke" ilan edilerek tabir-i caizse Türkiye'nin gönülü alınmış ve ilişkiler belli bir raya oturtulmaya çalışılmıştır. Sonrasında ise 3 Ekim 2005'te AB, Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlamıştır ve bu süreç halen devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz (2010). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. (çev.) Sedat Cem Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akçay, Ekrem Yaşar (2016). Turgut Özal Dönemi Türkiye-Topluluk İlişkileri. *The Turkish Yearbook of International Relations*, Volume. 14, s. 45-58.
- Alpay, Yalın ve Alkin, Emre (2017). *Olaylarla Türkiye Ekonomisi, Yirminci Yüzyıl Türkiye Ekonomi Tarihi*. İstanbul: Hümanist Kitap Yayıncılık.
- Ataman, Muhittin (2003a). Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış. *Bilgi*, (7), s. 49-64.
- Ataman, Muhittin (2003b). Pragmatik Bir Dış Politika: Özal'ın Batıya Bakışı. *Liberal Düşünce*, Kış, s. 127-136.
- Balcı, Ali (2013). *Türkiye Dış Politikası, İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Cemal, Hasan (2013). *Özal Hikâyesi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Çalış, Şaban H. (2004). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Kimlik Arayışı Politik Aktörler ve Değişim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Daban, Cihan (2017). Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 17, Sayı. 33, s. 77-96.
- Dura, Cihan ve Atik, Hayriye (2000). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Dündar, Lale (2016). Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal'ın Kişisel Özelliklerinin Rolü. *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı. 58, s. 1-20.
- Erhan, Çağrı ve Arat, Tuğrul (2009). Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler. (ed.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 83-101.
- Gözen, Ramazan (2009). *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Gözen, Ramazan (2008). Türkiye Cumhuriyeti Devleti-AB İlişkileri ve Politikaları: Asimetrik Konumlar ve Algılamalar Süreci (1950'lerden Günümüze). (ed.) Mustafa Bıyıklı, *Türkiye Dış Politikası, Cumhuriyet Dönemi*, 2, İstanbul: Gökkuşbuca Yayınları, s. 207-225.
- Güldemir, Ufuk (1992). *Texas Malatya*. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Güner, Engin (2003). *Özallı Yıllarım*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.
- Hale, William (2003). *Türk Dış Politikası, 1774-2000*. (çev.) Petek Demir, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Karabulut, Umut (2007). Anavatan Partisi İktidarının İlk Yıllarında Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) İlişkileri ve Türkiye'nin AET'ye Tam Üyelik Başvurusu. *ÇTTAD*, VI/14, s. 137-159.
- Karlık, Rıdvan (2009). *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*. İstanbul: Beta.
- Karlık, Rıdvan (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: Beta.
- Keyman, E. Fuat ve Öniş, Ziya (2007). *Turkish Politics in a Changing World, Global Dynamics and Domestic Transformations*. İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.
- Özal, Turgut (1991). *Turkey in Europe and Europe in Turkey*. Nicosia: K. Rustem & Brother.
- Özdemir, Hikmet (2014). *Turgut Özal*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Paksoy, H. Mustafa vd. (2011). *Ekonomik Bütünleşmeler ve Avrupa Birliği (Türkiye-AB İlişkileri)*. Ankara: Nobel Yayın.
- Sander, Oral (2013). *Türkiye'nin Dış Politikası*. (der.) Melek Fırat, Ankara: İmge Kitabevi.
- Tuncer, Hüner (2015). *Özal'ın Dış Politikası (1983-1989)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ülger, İrfan Kaya (2008). *Avrupa Birliği Rehberi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Vardar, Deniz (2004). Türkiye Avrupa Topluluğu/Avrupa Birliği İlişkileri. *Türk Dış Politikasının Analizi*, (der.) Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınları, s. 439-452.
- Zariç, Sami (2017). *1983-93 Yılları arasında Türk Siyasal Hayatında Anavatan Partisi ve Turgut Özal'ın Partideki Rolü*. İstanbul: Hiperyayın.